

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
YEREVAN STATE UNIVERSITY

ՀԵՐԱՅԻ ՏՈՒՐՅԱԿ ԱՐԴԻ ՎԻՃԱԿԸ
ԵՎ ՉԱՐԳԼՕՄԱԿ ՀԵՌԱԿԱՐՄԵՐԸ
ARMENIAN STUDIES TODAY
AND DEVELOPMENT
PERSPECTIVES

Միջազգային համաժողով
Երևան, 15-20 սեպտեմբերի, 2003 թ.
International Congress
Yerevan, September 15-20, 2003

Ձեկուցումների ժողովածու
Collection of papers

**ՀԱՅԵՐԷՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԱՆԿԱՆՈՆ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵՒ
ԻՐԵՆՑ ԱՐԺԷՔԸ ԻՐ ԱՂԲԻՒՐ ՀԱՅ ՀԻՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԵԱՆ
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ (Ս. ՓԻԼԻՊՊՈՍԻ ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՆԿՐԱՏԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ)**

*Վալենտինա Կալցուլարի
Շվեյցարիա*

1. Քրիստոնեական անկանոն գրականությանը

Հայաստանի հին գրական պատմության մեջ կարելի է տեսնել ունի քրիստոնեական անկանոն գրականությանը: Ծշտենք, որ «քրիստոնեական անկանոն գրականությանը» ըսելով՝ կ'ըմբռնենք այն երկերը, որոնք Նոր Կտակարանի դեմքերուն կամ դեպքերուն վերաբերեալ զանազան պատմութիւններ կը պատմեն, Նոր Կտակարանի երկերուն նոյն պատմական ձեւը ունին, բայց Նոր Կտակարանին չեն պատկանիր եւ Նոր Կտակարանէն անկախ գոյութիւն մը ունեցած են (օրինակ՝ Ս. Պաղոսի Գործքերը, Ս. Թադէոսի Վկայաբանութիւնը, Ս. Թովմայի Աւետարանը եւ այլն՝ քրիստոնեական անկանոն երկերուն շարքին մաս կը կազմեն)՝:

Կարծէ յիշել, որ Դ-րդ դարուն լոկ յունական եկեղեցւոյ մէջ Նոր Կտակարանի հաւաքածոն ճշգրիտ եւ փակ սահմաններ ունեցող հաւաքածոյ մը դարձաւ: Նոր Կտակարանի կանոնին փակումէն ետք, այդ հաւաքածոյին մէջ չընդունուած երկերին հանդէպ վերաբերմունքը հետզհետէ աւելի ժխտական եղաւ: Նոյն ժխտական նայութեամբ դատուեցան նաեւ աւելի նոր անկանոն երկերը, որոնք Նոր Կտակարանի փակումէն ետք գրուեցան: Քիչ քիչ եկեղեցւոյ Հայրերուն հայեացքին մէջ «անկանոն» բառը «անուղղափառ» բառին հոմանիշ դարձաւ եւ անկանոն գրականութեան վրայ եկեղեցւոյ դատապարտութիւնը ծանրացաւ:

Երբեմն այս դատապարտութիւնը այն չափ ալ արմատական և խստակրօն չեղաւ: Եկեղեցւոյ Հայրերէն ոմանց համաձայն կարելի էր փրկել անկանոն գրուածքներէն զէք մաս մը, բայց միայն աստուածաբանական տեսակետէն կասկածելի հատուածները ջնջելու պայմանաւ: Շատ յաճախ միայն այս սրբագրուած ձեւով է, որ անկանոն երկերը կ'ըսան վերապրիլ: Երբեմն ալ քանի մը անկանոն երկեր, որ գրեթէ անհետացած են յոյն քրիստոնեայ շրջանակներէն, արեւելեան և յատկապէս հայկական թարգմանութիւններուն շնորհիւ կ'ըսան վերապրիլ: Այս թարգմանութիւնները շատ կարելի վկայութիւններ են, անշուշտ, ոչ միայն բանասիրական տեսակետէն, այսինքն կորսուած թէ սրբագրուած յունարէն երկերու բնագիրը վերագտնելու նպատակով, այլ նաեւ պատմական տեսակետէն: Անոնք հայ քրիստոնեութեան հին հոսանքներուն և յղացքներուն վրայ տեղեկութիւններու թանկագին աղբիւրներ են: Ս. Փիլիպպոսի Վկայաբանութեան հայերէն թարգմանութիւնը, որ յունարէն բնագրին կրած աստուածաբանական սրբագրութեան հետքերը չի պարունակեր, հետաքրքրական նման օրինակ մըն է:

2. Ս. Փիլիպպոսի յունարեն Վկայաբանութեան հայերէն թարգմանութիւնը և իր ենկրատական ակնարկութիւնները

Նախ և առաջ, բանասիրական հարթակին վրայ ճշտումի մը կարիք կայ: Ս. Փիլիպպոսի Վկայաբանութեան յունարէն բնագիրը մեզի փոխանցուած է երեք խմբագրութեամբ, որոնք Յ, Դ և Ը յունական գիրերով նշուած են յունարէնի հրատարակիչներէն: Երեքն ալ կորսուած բնագրին տարբեր փոփոխակներ կը կազմեն: Դ և Ը մերձակից են: Արդի հրատարակիչներուն հետեւելով, միայն Յ և Դ խմբագրութիւնները նկատի պիտի առնենք²: Իր կողմէն հայերէն տեքստը մեզի հասած է առկայ միակ թարգմանութեան երկու խմբագրութեամբ (երկար և կարճ), ինչպէս ապացուցած է Լուի Լելուար, որ ութսունական թուականներուն հայերէն բնագիրը ուսումնասիրեց, երկու հայերէն խմբագրութիւններ՝ յատկապէս յունարէն Յ խմբագրութեան կը մօտենան առանց սակայն ամոր հետ նոյնանալու ամբողջովին³: Այս դժուար և տակաւին չլուծուած հարցին մանրամասնութիւններէն անդին հետաքրքրական է ընդգծել որ տեքստին արդիական վիճակը՝ իր փոխանցման բարդ պատմութիւնը կը ցոյցանէ. որ մեծ մասամբ վարդապետական ազդակներէ պայմանաւորուած է:

Ս. Փիլիպպոսի յունարէն *Գործք*-երը, որոնց վերջին մասն է Վկայաբանութիւնը, իրենց արմատները բուն հերետիկոսական հողի մէջ կը գտնուին: Ի հարկէ գրուած են Դ դարուն Փոքր Ասիոյ այսպէս կոչուած ենկրատական (էքκραտի) միջավայրերուն մէջ: Յիշենք, որ այս աղանդին պատկանողները խստակրօն ժուժկալութիւն կը քարոզէին. ամուսնութենէն և որդեծնութենէն հրաժարուող իրենց վարդապետութեան հիմնական կորիզը կը կազմէր⁴:

Եթէ Ս. Փիլիպպոսի *Գործք*-երուն ծագումը ենկրատական է, յունարէն տեքստին պատմութիւնը վարդապետական սրբագրութիւններու պատմութիւն մըն է, մանաւանդ Դ խմբագրութեան մէջ, որ ենկրատական ծգտումը թեթեւցուցած է: Ապա յունարէնը համեմատենք հայերէն թարգմանութեան հետ, կարելի է ստուգել, որ՝ յունարէն կորսուած բնագրին բաղտատմամբ՝ հայերէնի մէջ ենկրատական հետքերն աւելի ճոխ են: Այդ մասին, իբր օրինակ, երեք հատուած պիտի յիշեմ ստորեւ:

2. 1. Ս. Փիլիպպոսի Վկայաբանութիւն, § 121

Առաջինը՝ 121 պարբերութեան մէջ կը գտնուի: Յունարէնը անորոշ կերպով կը տեղեկացնէ, որ Փիլիպպոս և Բարթողիմէոս առաքելները՝ Յերապոլիս (Երάπολις) քաղաքին կիները և այր մարդիկը *մոլորեցուցին*. Ինչ ձեւով՝ յունարէնը չի բացատրեր:

ա) Յունարէն Յ խմբագրութիւն (ձեռ. Xenophonos gr.32)

Σύρατε τοὺς μάγους τούτους καὶ πλάνους τοὺς πλανήσαντας πολλὰς ψυχὰς γυναικῶν... «Տարէք այս կախարհները և մոլորեցուցիչները, որոնք մոլորեցուցին շատ կիներու հոգիները...» (CCSA 11, էջ 365, § 15, 2-3):

բ) Յունարէն Դ խմբագրութիւն (ձեռ. Vaticanus gr. 824)

Βασανίσατε τοὺς μάγους τούτους τοὺς πλανήσαντας πολλὰς γυναικῶν καὶ ἄνδρας, νέους, καὶ νεάνιδας... «Տանջեցէք այս կախարհները, որոնք մոլորեցուցին շատ կիներ և այր մարդեր, երիտասարդ մանչեր և աղջիկներ...» (CCSA 11, էջ 364 § 15, 2-3)

Հայերէն երկար խմբագրութիւնը աւելի լայնօրէն և յայտնօրէն կը բացատրէ, որ առաքելները քաղաքի կիները և կոյսերը համոզեցին, *զիրենք խրատելով, որ իրենց այրերուն հետ չբնակին և իրենց այրերուն չզուգակցին*⁵:

դ) Երկար խմբագրութիւն (BHO 980)

Հանէք արտաքս զխաբեբայսդ զայրոսիկ ... և տանջեցէք որպէս մահապարտ, զի հրապուրեցին զկանայս մեր և զկոյսս, *ոչ բնակել ընդ առնս և ոչ լինել արանց* (Անկանոն գիրք առաքելականք Գ, էջ 303ա, 7-10):

Ենկրատութեան կորիզին մէջն ենք, զոյգերուն բաժանումը և մանաւանդ կիներուն իրենց այրերէն հեռացումը ենկրատական ուսուցումին կենսական մասը կազ-

մելով: Դժուար է հաստատել սակայն, թէ միայն հայերէնի մէջ պահպանուած հատուածը յունարէն կորսուած բնագրին մէջ ալ կը գտնուէր: Այդ մասին կ'արժէ իսկոյն տեսնել մեր ընտրած երկրորդ հատուածը, որ 128 պարբերութեան մէջ կը գտնուի: Ան ալ Առաքելին վարդապետութեան կը վերաբերի և նոյն գաղափարը կը յայտնէ:

2. 2. Ս. Փիլիպպոսի Վկայաբանութիւն, § 128

ա) Յունարէն տեքստին մէջ մէկը Փիլիպպոսի և Բարթողիմէոսի նահատակութեան պատճառները կը բացատրէ: Յ խմբագրութեան մէջ կը կարդանք՝ *οὕτε ἕγνων... ὅπως ἐτάραξαν τοὺς οἰκοὺς ἡμῶν καὶ τὴν πόλιν δὲ πάσαν; ἔτι γε μὴν καὶ τὰς γυναῖκας ἡμῶν ἀποστήναι ἀνέπεισαν ἀφ' ἡμῶν* «Չիմացա՞ր... որ մեր տուները եւ ամբողջ քաղաքը խռովեցին: Եւ մի՞նչեւ իսկ մեր կիներն ալ համոզեցին մեզմէ հեռանալ...» (CCSA 11, էջ 377, § 22, 5-7)⁶: Հայերէնը աւելի լայնօրէն կը թարգմանէ.

գ) Հայերէն երկար խմբագրութիւն

... վրդովեցուցին զքաղաքս անենայն, *զկանայս յարանց մեկնելով, զարշ համարելով, և զկոյսս ուսուցանեն մնալ առանց արանց* (Անկանոն գիրք առաքելականք Գ, էջ 306ա, 6-9):

դ) Հայերէն կարճ խմբագրութիւն

... խռովեցուցանեն զքաղունս վասն կանանց և դստերաց իւրեանց. *քանզի բազում կանայք մեկնեցան յարանց իւրեանց, և բազում կոյսք մնացին առանց արանց* ... (Անկանոն գիրք առաքելականք Գ, էջ 306բ, 8-10)

Մեր նախորդ կարդացած հատուածին նոյն գաղափարն է: Աւելցնենք յետոյ, որ, ընդհանուր առմամբ, ամուսնութենէն հրաժարումը Փիլիպպոսի *Գործք*-երուն ենկրատական բնութեան հետ համաներդաշն է: Վկայաբանութենէն դուրս, *Գործք*-երուն յունարէն տեքստին մէջ գտնէ չորս ուրիշ նման օրինակ կայ. անոնք կը գտնուին հայերէնի չթարգմանուած յունարէնի մասերու մէջ, ինչ որ անշուշտ առաւելագոյն կարեւորութիւն մը կու տայ անոնց (I, 2, 12-13; IV, 1, 14-15; V, 5, 5-6; VI, 3, 15): Այս օրինակներէն երեքը Առաքելին վարդապետութեան մասին են և Փիլիպպոսի քարոզութեան զլխաւոր հետևանքը կը նոյնացնեն ճիշտ զոյգերու բաժանումին հետ:

I. Գործք Փիլիպպոսի IV, 1, 14-15

ա) Յունարէն Յ խմբագրութիւն

αἱ δὲ καὶ ἐλοιδοροῦν αὐτὸν ὅτι *διαχωρίζει συμβώσεις*, διδάσκει γάρ, φησίν, ὅτι ἡ ἀγνεῖα *ὄρα τὸν θεόν, καὶ τὴν τεκνογονίαν ὀδύνην εἶναι* λέγει «Իսկ ուրիշ [կիներէն] ոմանք ալ զինք կը նախատէին, որովհետեւ զոյգերը կը բաժանէր. արդարեւ, կ'ուսուցանէ - կ'ըսեն - որ Աստուած մաքրութիւնը կը տեսնէ, և կ'ըսէ թէ որդեծնութիւնը թշուառութիւն է» (CCSA 11, էջ 117, § IV, 1, 15-17):

բ) Յունարէն Դ խմբագրութիւն

ἄλλαι δὲ ἔλεγον ὅτι «μάγος καὶ σκολιὸς ἄνθρωπος οὗτος, ὅτι *διαχωρίζει τὰς συμβιώσει*՝ διδάσκει γάρ ὅτι ἡ ἀγνεῖα *ὄρα τὸν θεόν, καὶ τὴν τεκνογονίαν ὀδύνην εἶναι*» «Իսկ ուրիշ [կիներ] կ'ըսէին թէ. «Աս կախարհ և խորամանկ մարդ է, որովհետեւ զոյգերը կը բաժանէ, արդարեւ կ'ուսուցանէ որ Աստուած մաքրութիւնը կը տեսնէ, և կ'ըսէ թէ որդեծնութիւնը թշուառութիւն է» (CCSA 11, էջ 116, § IV, 1, 12-14)

II. Գործք Փիլիպպոսի V, 5, 5-6

ա) Յունարէն Յ խմբագրութիւն

ἡ δὲ διδασκαλία αὐτοῦ ἐστὶν *διαχωρίζουσα ἄνδρας καὶ γυναῖκας*, λέγων ὅτι ἡ ἀγνεῖα, φησίν, *ὀμιλεῖ τῷ*, καὶ διδάσκει πιστεύειν εἰς ὄνομα τινος Ἰησοῦ «իր վարդապետութիւնն է՝ *այր մարդերը և կիները բաժանել*, հաստատելով որ - կ'ըսեն - *սրբութիւնը* Աստուած կը յաճախէ, ուսուցանելով Յիսուս ոմն անուին հաւատալ» (CCSA 11, էջ 139, § V, 5, 5-8):

բ) Յունարէն Դ խմբագրութիւն

[non habet]:

**III. Գործք Փիլիպպոսի VI, 3, 15
ա) Յունարէն Յ խմբագրութիւն**

... ἡ πᾶσα διδασκαλία αὐτοῦ ἐστὶν διαχωρίζειν γάμους καὶ κηρύττειν ἀγνείαν «... ἡρ
ածրողք վարդապետութիւնը այս է՝ որ **զոյգերը – [ամուսնութիւնները] – բա-
ժանէ և մարդութիւնը քարոզէ»** (CCSA 11, էջ 181, § VI, 3, 15):

բ) Յունարէն Դ խմբագրութիւն

[non habet]:

Ս. Փիլիպպոսի Գործք-երուն այս զուգահեռ հատուածները մեզի թոյլ կու տան են-
թադրել, որ Վկայաբանութեան միայն հայերէնով պահպանուած ու մեր առաջին նկա-
տի առած հատուածն ալ յունարէն կորսուած բնագրէն կու գայ: Յիշենք որ յունա-
րէն ձեռագիրներուն մէջ Գործք-երը և Վկայաբանութիւն-ը իրարմէ անկախ փոխան-
ցում մը և ծաւալում մը ունեցած են: Մեզի անծանօթ ժամանակ մը, Վկայաբանու-
թիւնը Գործք-երէն բաժանուած է պաշտամունքային պահանջներու պատճառով:
Ասկէ ի վեր, իր պատմութիւնը Գործքերէն անկախ եղաւ և իր տեքստը աւելի ծանր
սրբագրութիւններ կրած է:

բ) 128 պարբերութեան բնագրին շարունակութեան դառնալով՝ կարելի է անդ-
րադառնալ, որ հայերէնի երկու խմբագրութիւններն ալ նման կերպով կը բացատ-
րեն՝ որ Առաքելներու քարոզութիւն հետեւողներ ունեցած է, և թէ քաղաքին կիներ-
ը իսկապէս այր մարդերէն հեռացած են:

գ) Հայերէն երկար խմբագրութիւն

... և հարսունք թողել զփեսայս յառազաստի և զհետ նոցա ուսմանն զնա-
ցին... (Անկանոն գիրք առաքելականք Գ, էջ 306ա, 9-10):

դ) Հայերէն կարճ խմբագրութիւն

... և հարսունք թողին զփեսայս և ընթացան առ նոսա. (Անկանոն գիրք առաքե-
լականք Գ, էջ 306ա, 11):

գ) Հայերէնը կ'աւելցնէ յետոյ, թէ քաղաքին կիները մերժեցին նաեւ հարուստ հա-
զուստները, ոսկիէ և արծաթ գարդերը ելին:

զ) Հայերէն երկար խմբագրութիւն

... արհամարհելով զգարդս ոսկւոյ և արծաթոյ և զքարանց պատուականաց և
զպատմուծանս հանդերձից և զհոտ իւղոց և խնկոց անուշից: (Անկանոն գիրք ա-
ռաքելականք Գ, էջ 306ա, 10-13):

է) Հայերէն կարճ խմբագրութիւն

... զիւղս անուշուռնս և զխունկս ցանկալից ընկեցին յերեսս մարց իւրեացն, փշրե-
ցին զանօթս իւղեփեցացն...: (Անկանոն գիրք առաքելականք Գ, էջ 306բ, 11-13):

Անգամ մը ևս ենկրատական ուսման առջեւ ենք, որուն հետեւող կիները կանա-
ցի գարդերէն կը հրաժարէին և նոյնիսկ իրենց մագերը կը կարէին, արական հա-
զուստներ հագնելու նպատակով:

Այս հայերէն հատուածները յունարէնի մէջ կը պակսին: Հետաքրքրական է ընդ-
գծել սակայն, որ նոյն գաղափարը (այսինքն՝ հարստութենէ և յատկապէս կանացի
գարդերէն հրաժարումը), Ս. Փիլիպպոսի յունարէն Գործք-երուն միւս մասերուն մէջ
ալ կը յայտնուի (IV, 6, 4-5; VIII, 4, 1-4; Վկայաբ. 3 ըստ ձեռ. Vat. gr. 808): Ասկէ կը
հետեւի, որ մեր հատուածները յունարէնի բնագրին պարունակութեան հետ համա-
դաշն են:

2. 3. Ս. Փիլիպպոսի Վկայաբանութիւն, § 119

Ս. Փիլիպպոսի վկայաբանութենէն քաղուած իբր երրորդ և վերջին օրինակ, յի-
շենք երկար հատուած մը, որ 119 պարբերութեան մէջ կը գտնուի: Այս հատուածին
մէջ քաղաքի բռնաւորին նորադարձ քրիստոնէայ կիներ իր ամուսինը կը քաջալերէ,
որպէսզի ան ալ քրիստոնէութեան դառնայ և պարկեշտ ու անաղարտ կեանք մը

ընդունի: Ըստ Յ խմբագրութեան, իր խօսքին մէջ կիներ սաստիկ բառերով կը դա-
տապարտէ ցանկութիւնն ու սեռային միութիւնը: Ընդհակառակը, յունարէն Դ խմբագ-
րութիւնը ենկրատական բառապաշարը կը թեթեւցնէ և սեռային միութեան տեղ կը
խօսի ընդհակառակն կռապաշտութեան մասին:

ա) Յունարէն Յ խմբագրութիւն

ὦ Τυραννόγγοφε, ... ἔπαρον ἀπὸ σεαυτοῦ τὸ θηριῶδης καὶ ἀσελγὲς ἔργον τῆς αἰσχρᾶς
ἐπιθυμίας καὶ παραίτησαι τὴν κακὴν συνουσίαν, ἣτις ἐστὶν γεωργία τοῦ θανάτου.
κατάστρεψον τὸ μεσότοιχον τῆς φθορᾶς, καὶ περιποίησαι σεαυτῶ βίον σεμνὸν καὶ
ἀρρύπαρον, ἵνα γενῶμεθα ἐν ἀγιασμῶ διὰ παντός. εἰάν οὖν θέλης παρὰ σοὶ <με> μένειν, ἐν
ἐγκρατεία οἰκίησω σὺν σοὶ «Ո՛վ Տիրաննոզնֆոս, ... քեզմէ հեռու վանէ՛ գարշելի ցան-
կութեան վայրենի և անօթալի գործը և չար միասնութենէն հրաժարէ՛, որ մահու ան-
դաստան է: Կործանէ՛ ապականութեան կրծիմը, և պարկեշտ և անաղարտ կեանք
մը ստացի՛ր, որպէսզի միշտ սրբութեան մէջ ըլլանք. արդ եթէ կ'ուզես որ քեզի մօտ
մնամ, ժուժկալութեան մէջ պիտի բնակիմ հետդ» (CCSA 11, էջ 361 և էջ 363, § 13,
1-11)

բ) Յունարէն Դ խմբագրութիւն

ὦ Τύρανε, ... ἀπόθου τὸ θηριῶδης τῆς φαύλης σου γνώμης, φύγε τὸν δράκοντα τὸν
πικρὸν καὶ τὰς ἐπιθυμίας αὐτοῦ, ῥίψον ἀπὸ σοῦ τὰ ὄργανα καὶ τὸ βέλος τοῦ ἀνθρωποκτόνου
ὄφρα, παταίτησαι τὰς μυσσάρὰς καὶ ἐναγείς κακίας τῶν εἰδώλων, αἵτινές εἰσι γεωργία τοῦ
ἐχθροῦ καὶ σκοτεινὸς φραγμός. πετιποίησαι δὲ σεαυτῶ βίον σεμνὸν καὶ ἄρυπον, ἵνα
γενόμενος ἐν ἀγιασμῶ δυνηθῆς γινῶναι τὸν ἱατρόν μου καὶ χωρῆσαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ. εἰάν
οὖν θέλης παρὰ σοὶ με εἶναι, εὐτρέπισον σεαυτὸν μένειν ἐν ἀγνείᾳ καὶ ἐγκρατεία καὶ ἐν
φόβῳ τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ καὶ συνοικίησω σοὶ τὸν ἅπαντα χρόνον· καθάρισον σεαυτὸν ἀπὸ
τῶν εἰδώλων καὶ παντὸς ῥύπου αὐτῶν «Ո՛վ Տիրաննոս... քու անարգ և վայրենի միտ-
քը հրաժարէ՛, դաժան վիշապէն և իր ցանկութիւններէն փախի՛ր, մարդասպան օ-
ծին գործիքները և մետը քեզմէ հեռու նետէ՛, կուռքերու գարշելի և անիծուած չա-
րութիւններէն հրաժարէ՛, որոնք թշնամիին անդաստանն են ու խաւարային ցանկ
մը: Ստացի՛ր ընդհակառակն պարկեշտ և անաղարտ կեանք մը, որպէսզի սրբու-
թեան մէջ ըլլալով կարենաս իմ բուժիչս ծանչնալ և իր անունը իմանալ. արդ եթէ
կ'ուզես որ ես քեզի մօտ ըլլամ, պատրաստ եղի՛ր սրբութեան և ժուժկալութեան մէջ
մնալ, ինչպէս նաեւ ծշմարիտ Աստուծոյ երկիրին մէջ, և ես հետդ պիտի բնակիմ
միշտ: Քեզ սրբէ՛ կուռքերէն և ամբողջ իրենց պղծութենէն» (CCSA 11, էջ 360 և էջ
362, § 13, 1-14):

Հայերէնը, մանաւանդ երկար խմբագրութիւնը, Յ խմբագրութեան աւելի մօտ է և
ենկրատական հարուստ բառապաշար մը ունի:

գ) Հայերէն երկար խմբագրութիւն

Ո՛վ բռնաւոր... **գարշ համարեսցի՛ր զգործ պղծութեան**, ցածո՛՛ գվայրենի զբարսդ
և լոյժժ զթշնամութիւնդ, շիջո՛՛ զսպանութիւն և **զցանկութիւն** վիշապին և հրաժարեա՛
ի **խառնակութեանց որ է անդաստան մահու և գուր խաւարին**. կործանեա՛՛ **զկրծիմ
ապականութեան** և ստացի՛ր **զկեանս պարկեշտս և անաղտս**, զի լիցուք հանա-
պագ **ի սրբութիւն**... (Անկանոն գիրք առաքելականք Գ, էջ 301 ա, 20-302ա, 10):

դ) Հայերէն կարճ խմբագրութիւն

Ո՛վ բռնաւոր... ի բաց արա ի քէն գվայրենի բարսդ, այսինքն **զգործս պղծու-
թեան, որ է անդաստան մահու և ցանկ խաւարի**, կործանեա՛՛ **զկրծիմն ապա-
կանութեան**, ստացի՛ր քեզ **կեանս պարկեշտս և անաղտս**, զի լիցուք հանապագ **ի
սրբութեան**... (Անկանոն գիրք առաքելականք Գ, էջ 301բ, 11-302բ, 3):

Երկար խմբագրութիւնը ենկրատական ձգտումը նոյնիսկ կը սաստկացնէ, ապա-
կանութեան (խաթարումի, յուն. φθορά) մասին երկար ընդլայնում մը աւելցնելով:

գ) Հայերեն երկար խմբագրություն

զի այդպիսի ախտ ապականության՝ նորոգե՛ գապականություն հոգևոց և մարմնոց. նա է իբր զեղեալ ի վերայ երեսելի արարածոցս՝ որ ծնանի զմեղս. նա է ամենայն չարեաց գործարան որ զհոգիս շլացուցանն և զմարմինն ապականե ի կորստեան վիհն մահու. նա է այսորժելի դիւաց, անմաքուր ախտիւք բերեալ և շարժեալ պէս պէս վաւաշտութեամբ. նա է սկիզբն խռովութեան արարչին առ արարածս, զի վասն ցանկութեան ընկալան զանժոս և զպատուհաս ազգ մարդկան, յամենեցունց Տեառնէն (Անկանոն գիրք առաքելականք Գ, էջ 301ա, 10-302ա, 20):

Գիտենք, որ ենկրատականները ապականությունը կը նույնացնէին սեռային ախորժին եւ միութեան և ցանկութեան հետ և զայն կը համարէին իբր ամեն չարութեան սկիզբը⁸: Ս. Փիլիպպոսի *Գործք*-երուն մէջ ալ, ապականությունը յիշուած է ենկրատական հատուածի մը մէջ, ուր Առաքեալը իր աշակերտներէն մէկը կը քաջալերէ ժուժկալ կեանք մը ապրելու, ապականությունը միացնելով ցանկութեան աղտեղութեան հետ (XV 3, 7.11 գլուխին մէջ):

3. Եզրակացութիւն

Եթէ հայերէն առաջին երկու հատուածներուն յունական ծագումը աւելի ճշմարտամերձ է, աւելի դժուար է վստահութեամբ հաստատել՝ թէ մէջբերուած հայերէն վերջին երկարագոյն հատուածն ալ յունարէն կորսուած բնագրի մը պատկանէր: Տեքստին փոխանցման պատմությունը շատ բարդ է երկու լեզուներուն մէջ, ինչ որ կը դժուարացնէ քննական դատողութիւնը և որոշումը:

Ցանենայն դէպս՝ հայ աւանդութեան տեսակէտէն այդ բոլորին կարելորությունը ստոյգ տուեալ մըն է: Այս հատուածները հայոց մօտ խիստ և արմատական ժուժկալ հոսանքներու ներկայութեան կարելոր հետքեր կը կազմեն: Այս առընչութեամբ կ'արժէ յիշել, որ Ս. Փիլիպպոսի վկայաբանութեան հայերէն թարգմանությունը այսպիսի հետքեր պարունակող միակ վկայութիւնը չէ: Այլուր ցոյց տուած ենք, օրինակի համար, որ *Վկայութիւն Անդրէի Առաքելոյ* հայերէն տեքստն ալ զանազան ենկրատական հատուածներ կը պարունակէ, որոնք մեծ հաւանականութեամբ յունարէն սրբագրուած բնագրէն կու գան⁹:

Չտաքորթրական պիտի ըլլար անկանոն գրականութեան մէջ գտնուող այդ վկայութիւնները ուսումնասիրել եւսթատիոս Սեբաստացոյ (Դ դար) վարդապետութեան առընչութեամբ: Եթէ իրենց փոխադարձ կապերը վստահ չեն¹⁰, անտարակոյս է սակայն, որ ենկրատականներուն ուսուցման և եւսթատիոսի վարդապետութեան միջեւ մեծ նմանություններ կան: Գիտենք, որ եւսթատիոս խիստ ժուժկալութիւն կը քարոզէր եւ, ի միջի այլոց, ամուսնութիւնը կը դատապարտէր: Գիտենք յետոյ, որ այդ ուսման հետեւող կիները արական հագուստներ կը հագնէին և իրենց մագերը կը կտրէին: Ինչպէս ուրիշներ գրած են, ամենայն հաւանականութեամբ եւսթատիոսի գաղափարները հետեւորդներ գտած ըլլան Մեծ Հայքի մէջ Ս. Ներսէս Մեծի ժամանակէն սկսեալ¹¹: Այդ մասին կարելոր է յիշել նաեւ, որ *Կանոնագիրք Հայոցը* կը պահէ Գանգրա քաղաքի եկեղեցական ժողովին կանոնները, որ 340 թուականին եւսթատիոսի վարդապետութիւնը դատապարտեց¹²:

Եթէ Մեծ եկեղեցին այդպիսի ձգտումները դատապարտեց, անոնց տարածությունը ամբողջովին չդադրեցաւ սակայն, ինչպէս ճիշտ անկանոն գրությունները մեզի կ'ապացուցանեն, այսպիսի ժուժկալ և ենկրատական ձգտումները շարունակեցին տարածուիլ երկրորդական միջավայրերու մէջ, և մանաւանդ, հաւանաբար, վանական միջավայրերու մէջ:

Չտաքորթրական է ուրեմն ի նկատի առնել որ, եթէ միջնադարեան *Յայսմաւորքը* (6 Տրէ = 14 Նոյեմբեր) Ս. Փիլիպպոսի վարդապետութեան մասին հայ եկեղեցոյ ենկրատական ըմբռումներէն բոլորովին մաքրուած պաշտօնական տեսակէտը մեզի կու տայ, անկանոն գրուածքներուն շնորհիւ Առաքեալին պաշտամունքին աւելի

հին և հարազատ պատկեր մը ունենալու ի վիճակի ենք: Ընդհանուր առմամբ, այս գրականությունը կարելոր վկայություններ կ'ընծայէ մեզի աւելի լաւ հասկնալու համար հին քրիստոնեական տիեզերքին բազմաթիւ և բազմերես կողմերը, իրենց փոխադարձ յարաբերություններն ու ազդեցությունները եւ կամ եզակիությունները:

4. Վերջին նկատողություններ

Անկանոն գրականութեան մեծարժէք դերին վրայ ծանրանալու կարիք չկայ: Այս չափազանց հակիրճ ակնարկը բաւական է ցոյց տալու, եթէ հարկ էր, թէ ի՞նչ մեծ կարելորություն ունեցած է ան հայ կրօնական պատմութեան մէջ: Ասով հանդերձ, մինչեւ այսօր դեռ չատ քիչ ուսումնասիրուած է: Հազուադիւր են ատոր հետազօտութեամբ զբաղած գիտունները: Մեր տրամադրութեան տակ գտնուող հրատարակությունները քննական չեն (դեռ պէտք է գործածենք ժԹ դարու եւ Ի դարուն սկզբի Մխիթարեան հրատարակությունները, որոնք անշուշտ կարելորագոյն դեր մը ունեցան, բայց որոնք արդիական բանասիրութեան չափանիշներուն չեն համապատասխաներ): Կան յետոյ դեռ անտիպ բազմաթիւ գրուածքներ, որոնք հին հայերէն ձեռագիրներու գրադարաններուն մէջ կը ծածկուին (Երեսնի Մատենադարանը բուն հանքահոր մըն է): Ընդգծենք նաեւ հայերէն անկանոն երկերուն արեւմտեան արդիական լեզուներու թարգմանություններուն կարիքը, որոնց միջոցով քրիստոնեայ պատմութեան եւ մշակոյթի հայերէնի չտիրապետող մասնագէտները պիտի կարենան գոնէ անոնց պարունակությունը ծանչնալ և, ի վերջոյ, այդ գրականությունը իր ճիշտ և արժան չափով գնահատել: Հայ գրականութեան դաշտէն ներս անկանոն գրականութեան վրայ հետազօտութեան մարզը վստահաբար կոչուած է տալու ապագային արգասաբեր արդիւնքները¹³:

Գրականություն

- 1 Քրիստոնեական անկանոն երկերուն սահմանին մասին տես մանաւանդ **E. Junod**, «Apocryphes du Nouveau Testament»: une appellation erronée et une collection artificielle», Apocrypha 3 (1992), էջ 17-46:
- 2 Յունարէն Ս. Փիլիպպոսի *Գործք*-երուն և Ս. Փիլիպպոսի *Վկայաբանութեան* մասին ամենամոր ուսումնասիրություններէն տես **F. Amsler**, Acta Philippi. Commentarius (CCSA 12), Turnhout 1999; յունարէն տեքստին հրատարակութիւն. **F. Bovon-B. Bouvier-F. Amsler**, Acta Philippi. Textus (CCSA 11), Turnhout 1999:
- 3 Տես **L. Leloir**, *Ecrits apocryphes sur les apôtres* (CCSA 4), հատ. Բ, Turnhout 1992, էջ 419-459; հրատարակութիւն. **Զ. Չրաքեան**, *Անկանոն Գիրք Առաքելականք*, հատ. Գ, Վենետիկ, 1904, էջ 300-320:
- 4 ենկրատական վարդապետութեան վերաբերեալ մատենագրութիւնը հարուստ է այստեղ պիտի յիշենք միայն **Ս. Փիլիպպոսի Գործքերուն ենկրատական բնորոշման մասին, տես հետեւեալ ուսումնասիրությունը. **F. Amsler**, op. cit., էջ 13-16 և 469-520:**
- 5 Հայերէն կարճ խմբագրությունը ունէ. Քարչեցէք զկախարդոյ զայդոսիկ՝ որք մուրեցուցանեն զբազում կանայս եւ զկոյսս... (Անկանոն Գիրք առաքելականք Գ, էջ 303բ, 1-2):
- 6 Յունարէն Դ խմբագրությունը ենկրատական ձգտումը քննեց հետեւեալ ձեւով. «ὅτινες πολλοὺς ἠδίκησαν ... «անոնք շատ մարդիկ վնասեցին...» (CCSA 11, էջ 376, § 22, 5-6):
- 7 Հայերէն կարճ խմբագրությունը ունի միայն. ... զի **ախտք ապականութիւն** են հոգևոց և մարմնոց (Անկանոն Գիրք առաքելականք Գ, էջ 302բ, 3-4):
- 8 Տես օրինակ **Iren.**, Adv. Haer. I, 28, 1 ap. **Eus.**, HE, IV, 29, 3; **Clem. Alex.**, Strom. III, XIII, 93, 3; և այլն:
- 9 Տես **V. Calzolari**, La version arménienne du *Martyre d'André*, in **J. N. Bremmer**, *The Apocryphal Acts of Andrew*, Louvain, 2000, էջ p. 170-181. Հայերէն անկանոն ուրիշ գրուածքներու մէջ ենկրատական ձգտումներու ներկայութեան վրայ, տես նաեւ **L.**

Leloir, *Rapports entre les versions arménienne et syriaque des Actes apocryphes des apotres*, **F. Graffin-A. Guillaumont** (eds), *Symposium Syriacam 1976...*, (OCA 205), Roma, 1978, էջ 37-148.

10 Տե՛ս **F. Amasler**, *ap. cit.*, էջ 479-480.

11 Տե՛ս **N. G. Garsoian**, *Nerses le Grand, Basile de Césarée et Eusthate de Sébaste*, REArm 17 (1983), էջ 145-169 և նախաւանդ էջ 164-169 (= EADEM, *Armenia between Byzantium and the Sasanians*, VII, London, 1985).

12 Տե՛ս **Վ. Չակոբյանի**, *Կանոնագիրք հայոց*, հատ. Ա, Երևան, 1964, էջ 190-201:

13 Ի՛նչ շնորհակալութիւնս կը յայտնեմ Պրոֆ. Պ. Լ. Ջէքիեանին, որ ի՛նչ հայեղէն գրած յղուածս կարդաց հրատարակութենէն առաջ: